

ד הצבאות היריבים¹²

צבא אֶזְרֵיג'אן נהנה מעדיפות מספרית בכמעט כל תחום על פני צבאות אֶרְמֵנִיָּה ואֶרְצֶךְ יחד. אוכלוסיית אֶזְרֵיג'אן גדולה יותר ועושרה רב יותר (עושר המבוסס בעיקר על ייצוא נפט).¹³ במלחמה השיגו האֶזְרֵיג'ים עדיפות גדולה עוד יותר מאשר הסיכומים המספריים הכוללים, משום שממשלת אֶרְמֵנִיָּה לא הפעילה את מלוא כוחותיה, גייסה רק חלק מאנשי המילואים שלה, הציבה כוחות גדולים בגבולות הישירים שלה עם אֶזְרֵיג'אן מצפון לאֶרְצֶךְ ועם נְחֶצ'יבֵּאן (מדרום מזרח לאֶרְמֵנִיָּה), שנותרו שקטים יחסית למעט תקריות שהיו יותר עוצמתיות מהרגיל אבל לא כללו תמרונים כלשהם, ושלחה רק חלק מצומצם מכוחות היבשה שלה כדי להשתתף בלחימה באֶרְצֶךְ. רשמית טענו האֶרְמֵנִים שכוחות אלה כללו רק יחידות מאולתרות של מתנדבים, בפועל הם כללו 4 חטיבות ממוכנות וחטיבת כוחות-מיוחדים של צבא אֶרְמֵנִיָּה ומספר גדודים (סך הכול כשליש מכוחות היבשה של אֶרְמֵנִיָּה). לא ברור אם חטיבות אלה הגיעו במלואן.

ההשתתפות של זרוע האוויר האֶרְמֵנִית הייתה אף היא חלקית, אם כי לא ניתן לדעת כמה גיחות ביצעו בפועל. המספר הכולל כנראה היה מצומצם למדי ביחס ליכולת התיאורטית. אמנם גם לא כל יחידות הצבא האֶזְרֵיג'י השתתפו במלחמה – חלק מהכוחות נערכו באותן חזיתות רוחשות אך לא בוערות מול אֶרְמֵנִיָּה (מחוז נְחֶצ'יבֵּאן, גבול אֶרְמֵנִיָּה-אֶזְרֵיג'אן מצפון לנְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּךְ) ובגבול איראן-אֶזְרֵיג'אן, אבל די ברור שרוב הצבא האֶזְרֵיג'י השתתף בלחימה ונהנה מעדיפות כמותית בחזית.

מול היתרון הכמותי האֶזְרֵיג'י יש להעמיד את יתרון מיומנות הלחימה של האֶרְצֶכִים והאֶרְמֵנִים. יתרון זה התבטא בלחימה בין האֶזְרֵיג'ים ובין האֶרְמֵנִים מאז החלה מלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּךְ הראשונה ב-1988. על אף שכבר אז נהנו האֶזְרֵיג'ים מיתרון מספרי שנבע מאוכלוסייתם הגדולה יותר, הסתיימה המלחמה ב-1994 בניצחון צבאי אֶרְמֵנִי מובהק. גם מהתוצאות של רוב תקריות הגבול שהתרחשו מ-1994 ועד ספטמבר 2022 עלה יתרון אֶרְצֶכִי ואֶרְמֵנִי במיומנות הלחימה של כוחותיהם. חוקרים מערביים שבחנו את הצבאות במהלך השנים, לנוכח אפשרות לחיבור כזה או אחר שלהם לנאט"ו, העידו שהתרשמו מאיכות ההכשרה והתפקוד של הצבא האֶרְמֵנִי יותר משל זה האֶזְרֵיג'י.¹⁴

יז באותה עת כ-40% מכלל ייבוא הנפט של ישראל היה מאֶזְרֵיג'אן.

יח הצטרפות לברית הצפון אטלנטית מותנית במגוון דרישות מקצועיות ואחרות (למשל, מאפייני החוק הצבאי ועמידה בדרישות זכויות האדם של החיילים כנהוג בצבאות המערביים). ראו למשל: C.W. Blandy, *Azerbaijan: Is War Over Nagorno Karabakh a Realistic Option?*, Defence

את צבאות אֶרֶץ וְאֶרְמֶנְיָה הקימו מפקדים וחיילים ששירתו בצבא ברית המועצות, והתורה הבסיסית ושפת המושגים שלהם שאובים מאותו צבא. אֶרְמֶנְיָה הייתה חברה מלאה ב"ארגון ברית הביטחון הקיבוצי", שייסדה רוסיה עם כמה מדינות שפרשו מברית המועצות, וצבאה השתתף באופן מלא בפעילויות של ארגון זה – כולל תרגילים משותפים, השתלמויות וקורסים שקיים צבא רוסיה. לדוגמה כוח אֶרְמֶנְיָה השתתף בתרגיל "קווקז 2020" שהסתיים ב-26 בספטמבר, יום לפני פרוץ המלחמה. קצינים מצבא אֶרְמֶנְיָה השתתפו בהשתלמויות שארגנה נאט"ו, אבל היקף ההשתתפות והקשרים היו זניחים לעומת עומק והיקף הקשרים עם צבא רוסיה. באופן רשמי צבא אֶרֶץ לא יכול היה לקיים קשרים עם צבאות אחרים, משום שהמדינה לא הוכרה על ידי אף מדינה אחרת למעט אֶרְמֶנְיָה. עם זאת, משום שהיה מעבר של קצינים בין צבאות אֶרֶץ ואֶרְמֶנְיָה, סביר שקצינים אֶרֶץ השתתפו גם הם, גם אם במסווה, בהשתלמויות ובאימונים רשמיים לכל הפחות עם רוסיה, גם אם לא עם נאט"ו.

גם את צבא אֶזְרַבֵּיג'אן הקימו קצינים וחיילים ששירתו בצבא ברית המועצות, ובעשור הראשון לקיומו השתתף אף הוא בפעילות של "ארגון ברית הביטחון הקיבוצי", עד פרישת אֶזְרַבֵּיג'אן ממנה ב-1999. קשרים מסוימים עדיין מתקיימים, וקצינים אֶזְרַבֵּיג'אן נשלחים, ככל הנראה, במספרים קטנים להשתלם ברוסיה, אבל עיקר קשרי החוץ של צבא אֶזְרַבֵּיג'אן מתקיימים עם צבא טורקיה. הקשר בין שני צבאות אלה החל ב-1992 והלך והתרחב והעמיק בהדרגה. בפרסומים מסוימים אף נטען שבמהלך שנות ה-90 התארגן הצבא האֶזְרַבֵּיג'אני מחדש, ולפחות בדרגים הבכירים שלו (ארגון ועבודת המטה של המטכ"ל) עברו הכשרות על ידי יועצים מצבא טורקיה.¹³

במהלך המלחמה טענו הדוברים הרשמיים של צבא אֶרֶץ וצבא אֶרְמֶנְיָה כמה פעמים שהמלחמה בעצם מנוהלת על ידי צוות יועצים טורקים; שניהול המערכה האווירית נעשה בידי זרוע האוויר הטורקית (כולל הבקרה האווירית); שגף מטוסי קרב טורקיים משתתף בפעילות האווירית ואף הפיל מטוס אֶרְמֶנְיָה; שאת יחידת הכתם"מים החדשים מתוצרת טורקיה שרכשה אֶזְרַבֵּיג'אן חודשים ספורים לפני המלחמה מפעילים למעשה קצינים וחיילים טורקים; וכי יחידות של כוחות מיוחדים טורקיים משתתפות בפועל בלחימה על הקרקע. אי אפשר לאמת שום טענה, אם כי ידוע שבזמן המלחמה שהתה משלחת צבאית טורקית באֶזְרַבֵּיג'אן וכללה שישה מטוסי קרב טורקיים.

המשלחת הגיעה במהלך יולי 2020 כדי להשתתף בתרגיל רב־זרועי משותף עם צבא אֶזְרַבֵּיג'אן. רשמית התרגיל הסתיים באמצע אוגוסט, אבל ידוע שהיו לו

Academy of the United Kingdom, May 2008, https://www.files.ethz.ch/isn/87342/o8_may.pdf

ספיחים שנמשכו גם בספטמבר וכנראה שלא כל הכוחות הטורקיים שהשתתפו בתרגיל חזרו למדינתם בסיומו. עם זאת, למעט גף של שישה המטוסים שנשארו באֶזְרֵיג'אן במלחמה, לא ידוע מה כלל ההרכבה המלא של המשלחת וכמה ממנה נשארה או חזרה לטורקיה. יתר על כן, לא ברור עד כמה רידוד הקשר עם צבא רוסיה והקשרים המתהדקים עם מקבילו הטורקי הובילו לשינויים בארגון וב תורת הלחימה של צבא אֶזְרֵיג'אן. רסיסי המידע שאפשר להפיק על שיטות הלחימה מהמלחמה ומהסרטים שפרסם צבא אֶזְרֵיג'אן מאימונים שערך בשנים שלפני המלחמה, מאפשרים לצייר רק תמונה כללית שמתאימה לכמעט כל צבא וכל תורת הלחימה.

איכות אמצעי הלחימה שבידי שלושה הצבאות היריבים הייתה כמעט שקולה, משום שאת רוב ציודם רכשו מרוסיה. בשנים האחרונות השקיעה אֶזְרֵיג'אן יותר מאֶרְצֶךְ ומאֶרְמֶנִיָּה ברכישת אמצעים חדשים, ולכן השיגה כמות מסוימת של פריטים מתקדמים יותר מרוסיה, או פריטים דומים לאלה שרכשו האֶרְמֶנִים אבל בכמות גדולה יותר (למשל, טנקים מסוג טי-90, מטוסי קרב מסוג מיג-29, מערכות טילים קרקע-אוויר אס-300 ועוד). כמו כן פנו האֶזְרִים לספקים אחרים – ישראל, טורקיה, צ'כיה ואחרות, כדי לרכוש פריטים מסוימים מתקדמים יותר. מישראל ומטורקיה רכשו כטמ"מים מתקדמים בהרבה מאלה שבידי אֶרְמֶנִיָּה – כולל כאלה החמושים בטיילים וכטמ"מים 'מתאבדים'. מישראל רכשו גם טילים נגד-טנקים מתקדמים מדגם "ספייק"; טילים קרקע-קרקע מדגם "לורה"; וטיילים קרקע-אוויר מדגם "ברק". מצ'כיה רכשו תותחים מתנייעים מתקדמים.

במהלך 2020 הגבירו האֶזְרִים את רכישת האמל"ח מטורקיה.¹⁴ האם רכש מוגבר זה נבע מהחלטה אֶזְרִית ליזום את המלחמה או שהייתה מקרית ביחס למועד פרוץ המלחמה? אין לכך תשובה במידע שהתפרסם. לאֶזְרִים יש גם זרוע ימית, אך משום שאין לאֶרְמֶנִיָּה או לאֶרְצֶךְ מגע לאף ים, לא השתתפה זרוע זו בלחימה למעט יחידת נחתים שהופעלה ככוח לחימה רגלי איכותי.

יט הכינוי לכלי טיס אלה עבר כמה שינויים בשפה העברית: מל"ט (מטוס ללא טייס); מזל"ט (מטוס זעיר ללא טייס); כטב"ם (כלי טיס בלתי מאויש); והיום כטמ"ם (כלי טיס מופעל מרחוק).

כוח אדם כולל

ברוב המקורות מצוין שמתוך אוכלוסייה של כ-10.2 מיליון נפשות, מונה הצבא הסדיר של אֶזֶרְבַּיְג'אן כ-80 אלף חיילים – רובם בשירות חובה שנמשך שנה וחצי, ומיעוטם מתנדבים לשירות קבע. נוסף עליהם יש מאגר של כ-300 אלף חיילים לשעבר שאפשר לגייסם בעת צורך, הגם שאינם שייכים למסגרות מילואים מסודרות. מקור אחד טוען שמספר החיילים הסדירים רב יותר – שהתקן הוא כ-103,500 חיילים סדירים והמצבות בפועל היו כ-85%, כלומר כ-88 אלף חיילים. אותו מקור טוען שמאגר החיילים לשעבר, שניתן לגייס אותם מחדש, כפול מהמספר המקובל – כ-600 אלף אנשים.¹⁵

הנתון הגבוה ביותר לצבא הסדיר שניתן במקור כלשהו מתיחס רק לכוחות היבשה האֶזֶרְבַּיְג'יים, וטוען שהיו בהם 118 אלף חיילים. מקור זה לא הזכיר במפורש אנשי מילואים.¹⁶ במהלך המלחמה, כאשר נשאל נשיא אֶזֶרְבַּיְג'אן האם צבאו משתמש בשכירי חרב סורים, השיב שצבאו אינו זקוק להם משום שהוא מונה כ-100 אלף חיילים. לא ברור אם במספר זה התייחס לצבא הסדיר בלבד (ואם כן, משמע שבניגוד לנתונים שצוטטו לעיל מצבותיו מלאות) או שכלל גם את אנשי המילואים שכמה מהם גויסו במהלך החודשים שקדמה למלחמה (החל גיוס באמצע יולי תוך כדי ימי הקרב, ונמשך גם אחריהם)¹⁷ ונוספים במהלך המלחמה.¹⁷

מבחינת כוח האדם של אֶרְצֵךְ: בפרסום של משרד ההגנה האֶזֶרְבַּיְג'י נטען שמתוך אוכלוסייה של כ-155 אלף נפשות מונה צבא אֶרְצֵךְ בגיוס מלא כ-45 אלף חיילים.¹⁸ המשרד לא חילק מספר זה בין סדירים ובין מילואים. לפי מכוני מחקר מערביים היו בצבא אֶרְצֵךְ 18–20 אלף חיילים סדירים – רובם בשירות חובה שנמשך שנתיים, ומיעוטם שכירים בשרות קבע. בערך חצי מחיילים אלה אינם אֶרְצֵכִים, אלא אֶרְמֵנִים שגויסו לשירות חובה בצבא אֶרְמֵנִי והתנדבו לבצע את שירות החובה שלהם בהשאלה לצבא אֶרְצֵךְ.¹⁹

מקורות שונים הציגו נתונים שונים בנוגע למספר חיילי המילואים בצבא אֶרְצֵךְ. אותם מכוני מחקר מערביים שהוצגו לעיל טענו שלאֶרְצֵךְ היו 20–30 אלף חיילי מילואים. אחרי המלחמה אמר ראש המועצה לביטחון לאומי של אֶרְצֵךְ, סֶמֶבֶל גֶּבֶיאן, כי סך כוח האדם במילואים היו כ-17,500 תושבי אֶרְצֵךְ ועוד כ-11,000 מגויסים באֶרְמֵנִי – יחד כ-28,500 חיילים.²⁰ אולם, הוסיף גֶּבֶיאן, בפועל במלחמה התנהל הגיוס באֶרְצֵךְ עצמה בעצלתיים. ב-13 באוקטובר ציין דובר צבא אֶרְצֵךְ בתדריך לעיתונאים: "בעתיד הקרוב הצבא יתוגבר באנשים שיש להם ניסיון עשיר של השתתפות במלחמה ושירות בצבא".²¹ כלומר ביום ה-17

כ 20 ביולי טען משרד ההגנה האֶזֶרְבַּיְג'י שמהתחלת הגיוס חמישה ימים קודם, ב-15 ביולי, נרשמו כבר 46,000 מתנדבים ראו:

Azerbaijani Armed Forces, @military_az, Telegram, 20 July 2020.

של המלחמה, כשהצבא האֶזְרִי כבר כבש שטחים בעומק שטחה של אֶרֶץ, עוד לא גויסו כל חיילי המילואים של אֶרֶץ. יתרה מכך, לטענתו מ-11,000 אנשי המילואים שהובטחו על ידי אֶרֶץ הגיעו בפועל רק כ-6-7 אלף, ורוב חיילים אלה לא היו כשירים מקצועית עקב אי הקפדה על הכשרות רענון שוטפות מאז שהשתחררו מהשרות הסדיר.

בניגוד לאֶרֶץ ולאֶזְרִי, אֶרֶץ קיימה תוכנית רענון אימונים מסודר לאנשי המילואים שלה. נראה שכמה מהחיילים הללו נועדו להתגייס ליחידות על טהרת המילואים (ייתכן שיש שם שלד סדיר) וכמה מוצבים ביחידות סדירות להשלמת מצבות לתקן. אין מידע על החלוקה היחסית. צילומים שהתפרסמו במהלך המלחמה מראים חיילי מילואים לוחמים גם בגילאים שמעל ל-50, כמה נראים אפילו מעל לגיל 60, מעורבים בין חיילים צעירים יותר. אי אפשר לדעת אם הצעירים היו חיילי מילואים צעירים (כלומר, שמדובר ביחידות מילואים רב-גיליות) או סדירים (כלומר, שהמילואים שימשו להשלמת פצרים ותגבור של יחידות סדירות).

שלושה דורות של משפחה ארצית אחת מגויסים למלחמה. כאן מדובר בבני משפחה אחת – אבל בסרטים וצילומים רואים תערובת גילים דומה בהרבה יחידות
מקור: <https://www.withoursoldiers.com/>

מעט לעת הוזכר גיוס של מתנדבים מתוך אוכלוסיית אֶרֶץ, שהקימו יחידות מאולתרות שהצטרפו לצבא. כלומר, לפחות חלק מהאוכלוסייה הניתנת לגיוס לא

הייתה שייכת למסגרות המילואים הרשמיות.

בכל הנוגע לאֶרְמֶנְיָה – אומדני מכוני המחקר המערביים מגוונים – מתוך אוכלוסייה של כמעט 3 מיליון נפשות מנה הצבא הסדיר של אֶרְמֶנְיָה 45–56 אלף חיילים – רובם בשירות חובה שנמשך שנתיים ומיעוטם מתנדבים לשירות קבע. ייתכן שהפער בין הנתון הנמוך ובין הנתון הגבוה נבע מאי הכללתם או מהכללתם של אותם חיילים שמושאלים לצבא אֶרְצֶךְ. נוסף על כך יש מאגר של כ־210 אלף חיילים לשעבר שאפשר לגייסם בעת צורך, הגם שאינם שייכים למסגרות מילואים מסודרות, אלא יש לגייסם על בסיס אישי ואז להקצותם ליחידות סדירות או לארגנם ביחידות מאולתרות.²²

מילואים באֶרְצֶיג'אן ובאֶרְמֶנְיָה

התוצאה מהעדר מסגרות המילואים באֶרְצֶיג'אן הייתה, שרוב מוחלט של החיילים המשוחררים מאֶרְצֶיג'אן ומאֶרְמֶנְיָה לא עברו אימונים מסודרים או שויכו ליחידות מאז שחרורם. גיוסם למלחמה התבצע בשילוב של צווי התיצבות מחייבים ובקשות להתנדב. למשל במהלך ימי הקרב ביולי 2020 יצא צבא אֶרְצֶיג'אן במסע פרסום לשכנע התנדבות לשירות, וב־20 ביולי התגאה שתוך חמישה ימים התנדבו כ־46 אלף אזרחים להתגייס – כאשר ברור שאלה כבר אינם רלוונטיים להשתתף בהסלמה הזו.²³ אגב, כמה ממחנדים אלה עוד היו בשירות בעת שפרצה המלחמה ב־27 בספטמבר, ויתכן שמכאן אחת הסיבות הפערים בנתוני כוח האדם של צבא אֶרְצֶיג'אן במקורות השונים.

שני הצדדים לא פרסמו נתונים אמינים על הגיוס שביצעו במהלך המלחמה. מה שניתן להגיד הוא שמ־27 בספטמבר עד 9 בנובמבר גויסו בסך הכול בכל מדינה כמה רבבות חיילים. בפועל, בשתי המדינות רוב אנשי המילואים הללו שגויסו במהלך המלחמה לא הגיעו כלל לחזית, משום שעדיין עסקו בהצטיידות ובאימוני רענון מקצועיים בעת שהסתיימה המלחמה.

זרועות היבשה היריבות

מתוך סך כוח האדם הסדיר בצבאות היריבים, כוח האדם בזרועות היבשה התחלק כך:

- אֶזְרָבִיג'אן: כ־70 אלף. מקור אחד טוען למספר גבוה בהרבה – 118 אלף.²⁴ ייתכן שהוא התיחס להיקף כוח האדם לאחר גיוס המילואים שהחל בעקבות ימי הקרב באמצע יולי 2020.
- אַרְמֶנִיָה: כ־45 אלף.
- אַרְצֶךְ: כ־40 אלף (כולל מילואים).

מנתונים אלה ברור שכוחות היבשה היו הכוח העיקרי בכל הצבאות.

מגוון מקורות (כולל דוברי צבאות אַרְצֶךְ ואַרְמֶנִיָה) טענו שצבא אֶזְרָבִיג'אן תוגבר בכ־2,580 שכירי-חרב שגויסו בסוריה, כנראה על ידי טורקיה. לוחמים אלה הופעלו כלוחמים רגליים חמושים בנשק קל בלבד. כמה מהם הגיעו לפני המלחמה וכמה במהלכה. האֶזְרָבִיג'אנים מכחישים גיוס זה, אבל יש ראיות מצולמות מהשטח של לוחמים דוברי ערבית וכמה מהם התראיינו לגורמי תקשורת מערביים אחרי שחזרו לסוריה. לטענתם, הם התנדבו לעבודה שהוצגה להם כאבטחת אתרים במאפייני שיטור בתנאי שכר טובים, ומצאו עצמם משתתפים בכוחות רגליים חמושים בנשק קל בלבד בהסתערות על מערכים מבוצרים אֶרְצֶכִי.²⁵

ברגיעה, המאזן הכמותי באמצעי הלחימה של כוחות היבשה היריבים נטה ליתרון כמותי מסוים לאֶזְרָבִיג'אן, אבל בגלל ההתערבות החלקית בלבד של אַרְמֶנִיָה בלחימה, היתרון הכמותי היה גדול יותר ממה שנראה בטבלאות שלהלן. בטבלאות הללו מוצגות כמותיות כמה מאמצעי הלחימה של צבא אַרְמֶנִיָה ושל צבא אַרְצֶךְ כמקשה אחת. הסיבה היא שהמקורות השונים אינם מפרידים ביניהם במידה מספקת. עם זאת, נראה, שעל אף היותו קטן יותר ולכאורה עני יותר, בצבא אַרְצֶךְ יש יותר טנקים, נגמ"שים ותותחים מבצבא אַרְמֶנִיָה. לא ברור כיצד אַרְצֶךְ, מדינה ענייה וקטנה, הצליחה לרכוש אמצעים כאלה יותר מאַרְמֶנִיָה. ייתכן שהדבר נובע מהעובדה שבאופן לא מוצהר האַרְמֶנִיִּים העבירו לאַרְצֶךְ אמצעים שאַרְמֶנִיָה רכשה.

השקעה אֶזְרִית מוגברת ברכש אמצעים חדשים בעשור האחרון יצרה, נוסף על העדיפות הכמותית, עדיפות קלה באיכות של חלק מהאמצעים שבידיהם – בטנקים, בנגמ"שים, בנשק נגד-טנקים ובארטילריה.

כלי רכב משוריינים ונשק נגד שריון

מדינה	טנקים	נגמ"שי- לחימה	נגמ"שים	תותחים נגד טנקים ומשגרי טילים נגד טנקים
אֶרְמֶנִיָּה	100 טי-72	230 במ"פ-1	200 מטל"ב	40 תותחים-נגררים
אֶרְצֶךָ	30 טי-72 ^א	1-במ"פ-2	114 בט"ר-80	נגד טנקים בקוטר
לא בכל הפריטים אפשר להפריד בין הצבאות	300 – 350 ^ב	200–398 ^ב	92 בט"ר-70	100 מילימטרים.
	72 טי-	1-במ"פ-1	100 בט"ר-60	עשרות משגרי טילים
	סה"כ: 480–430	1-במ"פ-2	(לא ניתן להפריד בין אֶרְצֶכֶּיִם ובין אֶרְמֶנִיִּים)	נגד טנקים ממגוון דגמים מתוצרת רוסיה.
		סה"כ: 600–430	סה"כ: 506	(לא ניתן להפריד בין אֶרְצֶכֶּיִם ובין אֶרְמֶנִיִּים)

כא בעבר היו בצבא אֶרְמֶנִיָּה גם כ־100 טנקים מסוג טי-55. על-פי הסכמים שונים עם נאט"ו, בתמורה לסיוע מ־נאט"ו, האֶרְמֶנִיִּים אמורים היו להוציא את הטנקים הללו משימוש לפני כעשור ולכאורה עשו כן – ואכן הם אינם רשומים ברשימות מצאי הטנקים. אולם, בצילומים מאימוני צבא אֶרְמֶנִיָּה בשנים האחרונות בכל זאת מופיעים גם טנקים מסוג טי-55. ייתכן שמדובר בטנקים לאימונים בלבד בניסיון לחסוך שחיקה מכנית מהטנקים שביחידות המבצעיות. ראיתי רק צילום אחד מתקופת המלחמה המראה טנק מסוג טי-55 ולא ניתן לדעת אם אכן צולם בזמן המלחמה או שהוא מִקְדוּר של צילום ישן או צילום מאימון שהוצג כאילו צולם במלחמה.

<https://forum.hyecub.com/forum/armenian-discussions/armenian-politics/11709-nagorno-karabagh-military-balance-between-armenia-azerbaijan/page4360>

כב רוב המקורות מציינים 300. הנתון הגבוה, 350, הוא על-פי משרד ההגנה האֶזֶרִי משנת 2015: <https://mod.gov.az/en/consequences-of-armenian-military-aggression-statistics-412/>

כג רוב המקורות מציינים 200 עד 300. הנתון הגבוה, 398, הוא על-פי משרד ההגנה האֶזֶרִי משנת 2015:

<https://mod.gov.az/en/consequences-of-armenian-military-aggression-statistics-412/>

מדינה	טנקים	נגמ"שי- לחימה	נגמ"שים	תותחים נגד טנקים ומשגרי טילים נגד טנקים
אֶזְרַבֵּיג'אן	400 טי-72 100 טי-90 סה"כ: 500	119 במ"פ-3 186 במ"פ-2 21 במ"פ-1 סה"כ: 326	196 מטל"ב 103 בט"ר- 80 230 בט"ר- א82 259 בט"ר- 70 380 - 480 משאיות- משורינות סֶנְדֶקֶט סה"כ: 1170- 1270	72 תותחים-נגררים נגד טנקים בקוטר 100 מילימטרים. עשרות משגרי טילים נגד טנקים ממגוון דגמים - רובם מתוצרת רוסיה ושני דגמי ספייק (דגם לטווח 4 קילומטרים ודגם לטווח 30 קילומטרים) מתוצרת ישראל.

ארטילריה

מדינה	תותחים ומרגמות	מטולי-רקטות רב-קניים	סה"כ בלים מכל הסוגים
אַרְמֶנְיָה אַרְצֵר	56 תותחים-מתנייעים 130 תותחים-נגררים כ-280 מרגמות ^{כד} 8 תותחים-מתנייעים 225 תותחים-נגררים 90 מרגמות ^{כה} סה"כ: 790	<u>60</u> 40 סה"כ: 100	<u>526</u> 363 – 425 ^{כו} סה"כ: כ-890 950
אַזֶּרְבַּיְגָ'אן	200 תותחים-מתנייעים 5 מרגמות-מתנייעות 327 תותחים-נגררים כ-400 מרגמות סה"כ: כ-1,005	257	1,260 – 1,265

כד לא מצאתי נתון לגבי הכמות במצאי. המספר המוצג הוא אומדן בהנחה של עמידה בתקן של 6 מרגמות בגדוד רגלים – התקן הסובייטי שהיווה בסיס לארגון צבא אַרְמֶנְיָה. אין לי דרך לדעת אם שונה מאז. מעיון בצילומים של אימונים ושל המלחמה ברור שהיו מרגמות בגדודים, אבל כמות המרגמות לא ברורה.

כה לא מצאתי נתון לגבאי הכמות במצאי. המספר המוצג הוא אומדן בהנחה של עמידה בתקן של 6 מרגמות בגדוד רגלים – התקן הסובייטי שהיווה בסיס לארגון צבא אַרְצֵר. אין לי דרך לדעת אם שונה מאז. מעיון בצילומים של אימונים ושל המלחמה ברור שהיו מרגמות בגדודים, אבל כמות המרגמות לא ברורה.

כו הנתון הגבוה, 425, הוא על-פי משרד ההגנה האַזֶּרִי משנת 2015 ללא פירוט לסוגים:
<https://mod.gov.az/en/consequences-of-armenian-military-aggression-statistics-412/>

יחידות יבשה בצבא אֶרֶץ

צבא אֶרֶץ הקפיד לא לפרסם בשום שלב בהודעותיו את הזהות וסדר הגודל של היחידות המשתתפות בקרבות בכלל ובפירוט גזרתי בפרט. הנתונים שלהלן שאובים מתוך ההודעות של דובר צבא אֶרֶץ ג'אן, שגם הוא לא הקפיד תמיד לציין פרטים מלאים ורציפים.²⁶

אוגדה ממוכנת 18: חטיבות ממוכנות 1, 2 ו-9; גדוד טנקים עצמאי 63; חטיבת רגלים 1 (לא ברור אם הייתה שייכת לאוגדה באופן אורגני או הוכפפה תחת-פיקוד האוגדה במהלך המלחמה); אגד ארטילרי 41.

אוגדת רגלים 37: חטיבות ממוכנות 3, 4 ו-5; אגד ארטילרי 155.

אוגדה הררית 10: חטיבות רגלים הרריים 5, 6 ו-7; גדוד טנקים עצמאי 77; אגד ארטילרי 42; חטיבת הטנקים עצמאית 49; חטיבה 10 – סוג וכפיפות לא ידועים. (השערה: חטיבת רגלים הררית עצמאית או כפופה לאוגדה הררית 10?); אגד ארטילרי 62 (השערה: אגד מטב"לי?); גדוד הסתערות עצמאי 193 (לא ברור אם זהו גדוד אֶרֶץ או אֶרֶץ; לפי האזכור הראשון, כבר ב-30 בספטמבר, לפיו גדוד זה הגיע לחזית הצפון מזרחית ככוח תגבור לחטיבת רגלים הרריים 6 של צבא אֶרֶץ, סביר יותר שזה כוח אֶרֶץ ולפי השם הייחודי 'גדוד הסתערות עצמאי' ייתכן שמדובר בכוח איכותי).

יחידות יבשה בצבא אֶרֶץ²⁷

5 מפקדות משימתיות, המכונות גיס, שככל הנראה מקבלות הקצאת חטיבות לפי הצורך וכל אחת בעלת מבנה שונה במועדים שונים; 13 חטיבות (פֻּלֶק) ממוכנות, 2 חטיבות (פֻּלֶק) רגלים, 1 חטיבת כוחות-מיוחדים; 3 גדודי טנקים עצמאיים, 3 גדודי סיור-משורין עצמאיים; חטיבת (בְּרִיגָדָה) תותחים עצמאית; חטיבת (בְּרִיגָדָה) מטולי-רקטות רב-קניים עצמאית; אגד (פֻּלֶק) נגד טנקים.

רק חלק מכוחות אלה השתתפו במלחמה:²⁸ במהלך המלחמה לא פרסמו האֶרֶץ דבר אודות זהות היחידות ששלחו לאֶרֶץ, ולמעשה טענו ששלחו רק כוחות מאולתרים של "מתנדבים". אחרי המלחמה התפרסמו רמזים במגוון פרסומים שסתרו את הדיווחים האֶרֶץ הרשמיים הללו במהלך המלחמה (למשל, מתן עיטורי גבורה למספר מפקדים בצבא אֶרֶץ על חלקם במלחמה).

הנתונים שלהלן הן מתוך הודעות דובר משרד ההגנה של צבא אֶרֶץ ג'אן:

חטיבה 246. (אזכור ראשון – בוקר 12 באוקטובר בגזרה הדרומית; מוזכרת גם ברשימת הענקת עיטורי הגבורה על ידי צבא אֶרֶץ כמה חודשים לאחר המלחמה).

חטיבה ממוכנת 522. (אזכור ראשון – בוקר 12 באוקטובר במיקום לא ידוע, יתכן שבגזרה הצפון מזרחית).

חטיבה 543. (אזכור ראשון – 22 באוקטובר בגזרה הדרומית נסוגה לקונדלי).

חטיבה ממוכנת 556. (אזכור ראשון – צהריים 6 בנובמבר בגזרת קונדלי – לאצ'ין).

גדוד סיור משורין עצמאי 178. (אזכור ראשון – בוקר 7 בנובמבר ללא מיקום).

יחידת כוחות מיוחדים 022. (אזכור ראשון – בוקר 7 בנובמבר ללא מיקום). סביר להניח שכוחות שהוזכרו בלחימה בדיווחים האֶזְרִיִּים שפורסמו בשעות הבוקר (בדרך כלל בשעות 07:30 – 10:00 בבוקר) הגיעו לפחות יום קודם או לכל המאוחר בלילה הקודם לדיווח.

כמו כן, ברשימת עיתורי הגבורה שהוענקו בצבא אֶרְמֶנִיָּה כמה חודשים לאחר המלחמה, מוזכרים גם:²⁹ מפקדת גייס 5. (השתתפה בלחימה בדרום אֶרְצֶךְ); חטיבה ממוכנת 538 מגייס 2. (גדוד התותחים שלה לפחות השתתף בלחימה בצפון אֶרְצֶךְ על רכס מוֹרְבִּי); חטיבת הכוחות המיוחדים. (ייתכן שזהה ליחידה 022 שהוזכרה בדיווחים האֶזְרִיִּים. השתתפה בהתקפת נגד מוצלחת ברכס מוֹרְבִּי בצפון אֶרְצֶךְ החל מה־2 באוקטובר. בדיווח האֶזְרִיִּי מסופר שיחידה 022 כותרה והושמדה. לפי הודעת עיתור גבורה שקיבל מפקד חטיבת הכוחות המיוחדים הוא נהרג ב־12 באוקטובר בתקיפת כטמ"ם אֶזְרִיִּי בדרום אֶרְצֶךְ ליד העיירה הָדְרוּט – לא ברור אם היה שם בסיוור מפקדים או שכל החטיבה הייתה איתו או שרק חלק ממנה הייתה שם איתו).

יחידות יבשה בצבא אֶזְרֶבֶיג'אן³⁰

5 מפקדות משימתיות, המכונות גיס, המקבלות הקצאת חטיבות לפי הצורך וכל אחת בעלת מבנה שונה במועדים שונים; 25 חטיבות (בֶּרִיגָדָה) ממוכנות;³¹ חטיבת (בֶּרִיגָדָה) רגלים הררית; יש אזכור יחיד, בדיווח רשמי של דובר משרד ההגנה של אֶרְצֶךְ על המתרחש בקרבות, על קיומה של חטיבת טנקים בצבא אֶזְרֶבֶיג'אן שבה, לכאורה, מרוכזים כל הטנקים מסוג טי־90 שרכש צבא אֶזְרֶבֶיג'אן (כ־100 – תקן הטנקים בחטיבת טנקים סובייטית היה כ־95 טנקים). בהנחה שאכן יש כזאת חטיבה, לא ברור אם היא הוסבה מאחת החטיבות הממוכנות או שהוקמה נוסף על החטיבות הממוכנות; חטיבת תותחים; חטיבת מטולירקטות רב־קניים וחטיבת

כז ב־מכון הבינלאומי למחקרים אסטרטגיים (International Institute of Strategic Studies) היושב באנגליה מוצגת הבחנה בין חטיבות ממוכנות 'כבדות' ובין חטיבות ממוכנות 'קלות' ללא הסבר על חלוקה זו. במקורות אֶזְרִיִּים ואֶרְמֶנִיִּים אין הפרדה כזו וכולן מכונות בתרגום לאֶזְרִית או לאֶרְמֶנִיִּית של כינוי הרוסי: 'רגלים ממונעים' – שהוא מקביל ל-'רגלים ממוכנים' בצבאות המערביים.

נגד-טנקים; 1 או 2 חטיבות (בְּרִיגָדָה) כוחות מיוחדים; יחידת נחתים ו/או יחידת קומנדו־ימי שגודלן אינו ברור.

במלחמה השתתפו 3 מפקדות גיס: 1, 2 ו-3. גייסות אלה תוגברו בכוחות מגייסות 4 ו-5 – אבל לא מצאתי פירוט מדויק, למעט טענה של דובר משרד ההגנה של אֶרְצֶךָ ב־9 באקטובר שחטיבת טנקים טי־90 הועברה מגיס 4 לגיס 2.

מקורות שונים מציגים מספרי זיהוי שונים לחטיבות, ואחד המקורות הציג רשימת המרה חלקית של שני מספרים שונים שלטענתו הן אותה חטיבה. נראה אם כן, שלכל חטיבה היו שני מספרי זיהוי – הסיבה לכך לא ברורה: החלפת מספרים ישנים בחדשים, או מספר אחד לשימוש גלוי ומספר אחד לשימוש פנימי של צבא אֶזֶרְבַּיְג'אן שדלף.

גייס 1 (גזרה צפון מזרחית וגזרה מרכז-מזרחית): חטיבות ממוכנות 1 (701), 3 (703), 9, 10, 15, 17. (המספר בסוגריים הוא המספר השני של אותה חטיבה)

גייס 2 (גזרה דרום מזרחית): חטיבות ממוכנות 2 (702), 4, 6 (706), 8 (708), 13, 14, 18 (181?).

גייס 3 (גזרה צפונית): חטיבות ממוכנות 7 (707), 11, 12 (712), 16, 19, 20.

גייס 4 (גבול איראן ומרחב עיר הבירה בָּאקוּ): 3 חטיבות שזהותן המספרית לא ידועה. לפי רוב המקורות אלה חטיבות ממוכנות. אבל, לפי טענת דובר משרד ההגנה של אֶרְצֶךָ, בגייס זה הייתה חטיבת טנקים מצוידת ב־טי־90.³¹ לא ברור אם חטיבה זו היא במקום אחת מהחטיבות הממוכנות או שהיא חטיבה רביעית שהוקמה לקליטת הטנק החדש.

גייס 5 (בֶּנְחֶצִ'יבָאן): 3 חטיבות ממוכנות (אחת מהן אולי 705?); חטיבת (בְּרִיגָדָה) מבצעים-מיוחדים – כנראה חטיבה 555; למעט תקריות קטנות (הדיווחים בעניין זה לא ברורים) לא הייתה לחימה בחזית אֶרְמֶנִיָה – נֶחֶצִ'יבָאן. בתחילת נובמבר הועברו יחידות מחטיבת המבצעים המיוחדים לחזית באֶרְצֶךָ.³²

חטיבות שמספר הזיהוי שלהן הוזכר, אבל כפיפותן אינה ידועה וגם שיוכן למספר הזיהוי השני אינו ידוע: חטיבות ממוכנות 130, 161, 171, 172, 190, 888; חטיבת רגלים הרריים 191; חטיבת מבצעים-מיוחדים של המטה־הכללי 777 (4 גדודים).^כ

כח לפי מקור אחד היו בעבר 6 גדודים של כוחות מבצעים-מיוחדים – 1 בכל אחד מחמישה הגייסות ואחד כפוף ישירות למטה־הכללי. בינתיים אוחדו כל הגדודים למעט אחד לחטיבה משותפת – חטיבת מבצעים-מיוחדים 777.

"История Вооружённых Сил Азербайджана", <https://desantura.ru/az/> (downloaded: 12 February 2021)

נראה שגדוד המבצעים-המיוחדים שהיה כפוף לגייס 5 בנֶחֶצִ'יבָאן הוא זה שנשאר עצמאי ובמהלך השנים

בכל הדיווחים של שני הצדדים על המתרחש במהלך המלחמה לא הוזכרו מספרי היחידות של צבא אֶזְרָבֵיג'אן, למעט חטיבת הכוחות המיוחדים 777. הישויות היחידות שהוזכרו לפי זהותן הן מפקדות הגיס, ולכן, אי אפשר לפרט את המהלכים לפי זהות וגודל יחידות.

הרכב המסגרות

חלוקת כוח האדם ואמצעי הלחימה למסגרות יחידתיות היא אחת החידות של ניתוח סדרי הכוחות היריבים. לא מצאתי נתונים על ההרכב הפנימי (עצי המבנה) של החטיבות והגדודים של הצבאות. נתונים חלקיים המוזכרים אגב־אורחה ועיון בסרטים שפרסמו היריבים אינם מאפשרים פענוח מלא של הרכבי החטיבות והגדודים.

הסוגיה הראשונה שיש לפענח הוא משמעות המונחים בהם מכנים את המסגרות השונות. השימוש במונחים הללו שונה מהמקובל בצה"ל ובצבאות המערביים, ומקורו כנראה במינוח הסובייטי לשעבר. המונח הישראלי חטיבה מייצג שני הרכבים שונים של יחידה מקבילה לחטיבה בצבא רוסיה: בְּרִיגָדָה (БРИГАДА); פֹּלֶק (ПОЛК).

במינוח הרוסי הישן אפשר היה להבדיל ביניהן בכך שְבְּרִיגָדָה הייתה חטיבה רב־חילית עצמאית או כפופה ישירות למפקדת גיס (קֹרְפּוּס – КОРПУС) ואילו הפֹּלֶק הייתה חטיבה חד־חילית הכפופה לאוגדה (דִּיווִיזְיָה – ДИВИЗИЯ). בפועל, מסיום מלחמת העולם השנייה, הפֹּלֶק באוגדות בהדרגה אורגנו מחדש להיות דומים יותר בהרכבן לְבְּרִיגָדָה והמושג בְּרִיגָדָה כמעט נעלם משימוש בצבא הסובייטי.

המושג הישראלי גיס הוא מפקדת שליטה משימתית שמכפילים לה אוגדות וחטיבות עצמאיות. המושג המערבי גיס (Corps בצרפתית ובאנגלית ו-Korps בגרמנית³) מתייחס למסגרת קבועה הכוללת 2, 3 או 4 אוגדות (Division) קבועות (מספר האוגדות תלוי בצבא ובתקופה) ויחידות סיוע ותחזוקה גיסיות. לעומת זאת, המושג המקביל אצל הרוסים, קֹרְפּוּס, עבר שינויים ותלוי בתקופה, בזרוע ובחיל: בחיל הרגלים במהלך המאה ה־19 ועד שנות ה־40 של המאה ה־20 היה הגיס מפקדה קבועה שפיקדה על 3 אוגדות רגלים קבועות והייתה כפופה, 2 או 3 גייסות יחד, לארמיית רגלים; לעומת זאת, בחיל השריון ובחיל הצנחנים, שהוקמו במהלך שנות ה־30 של המאה ה־20, הקֹרְפּוּס היה עוצבה קבועה גדולה רק במעט מאוגדה בחיל הרגלים. הגיס המשורין, הממוכן או הצנחנים פיקד על

הורחב לכדי חטיבה (בְּרִיגָדָה). חטיבה זו מכונה בתקשורת האֶזְרִית 'חטיבת מבצעים-מיוחדים נְחָצ'יבֵן' וכנראה שהיא החטיבה שמספרה הוא 555.

כט הצרפתים ודוברי-האנגלית מבטאים זאת: קֹר; הגרמנים: קֹרְפּוּס.

בְּרִיגָדוֹת קבועות (להבדיל מהאוגדות שפיקוד על פִּלְקִים) והוקצה באופן זמני תחת מפקדות 'חזית' (פְּרוֹחַט – פְּרוֹחַט) או אֶמְיָה (АРМИЯ).

אחרי סיום מלחמת העולם השנייה ביטל הצבא הסובייטי את המסגרת הגייסית בשתי צורותיה. אוגדות הרגלים הוכפפו במישרין לארמיות (5 אוגדות בארמיה במקום ה־3 שהיו בגייס ו־2 או 3 גייסות בארמיה), וחילות הצנחנים והשריון אורגנו מחדש כאוגדות. האוגדות המשוריינות והממוכנות הוכפפו גם הן לארמיות בלי תיווך של גייס. אוגדות הצנחנים נשארו כפופות ישירות למטה הכללי ללא דרג-ביניים והוקצו משימתית לדרגים השונים שנזקקו להם למשימותיהם.

במשך כעשור אחרי קריסת ברית המועצות בתחילת שנות ה־90 וקריסת הצבא שלה בעקבותיה (קיצוץ ניכר בתקציב, קיצוץ ניכר לא פחות בכמות כוח האדם המגויס וקיצור ניכר במשך השרות של מי שגויס וניסיון כושל להחליף חלק ניכר מכוח האדם בצבא ממגויסים לשרות חובה למתנדבים בשכר), דשדש הצבא הרוסי שירש את הצבא הסובייטי מבחינה תפקודית. מגוון ניסיונות לבצע שינויים ארגוניים ומבניים נכשלו עקב קשיים ניהוליים שונים. תהליך השיקום החל לאחר עלייתו לשלטון של וְלָדִימִיר פּוּטִין, אולם התנהל בעצלתיים. על אף הניצחון במלחמת גיאורגיה (2008) הגיעה הצמרת הרוסית למסקנה שהכשלים הרבים בניהול מלחמה זו (מאוגדות רבות הצליחו 'לגרד' גדודים בודדים או חטיבות מאולתרות בלבד, הכוחות נתקעו לעתים בגלל תקלות בניהול מערכי התחזוקה והאחזקה) מחייבים שינויים גורפים במבנה כוחות היבשה, הן כדי לייעל את מיצוי כוח האדם והתקציב והן כדי להתאימם לנסיבות הצפויות של המלחמות הצפויות.

רוב האוגדות של צבא רוסיה בוטלו והצבא אורגן מחדש בחטיבות עצמאיות רב־חיליות שכונו שוב בְּרִיגָדָה. המטרה, כנראה, הייתה מצד אחד לחסוך כסף באמצעות צמצום בכוח אדם ובציוד המוקצים למפקדות ולשירותים מנהליים, בלי לפגוע בכוחות הלוחמים ומצד שני לשמר את המסגרות האוגדתיות המדולדלות המורכבות מכמה מסגרות משנה שכל אחת אינה מתכנסת למסגרת אחת מלאה שאינה אוגדה.³³ משום כך, המבנה הפנימי של הֶבְרִיגָדוֹת הללו לא היה אחיד. אולם בשנים 2015 עוד שנת 2021, לאחר שהופקו לקחים שליליים על מתכונת ארגונית זו באימונים ובמלחמה באוקראינה (2014), התרחש ארגון מחדש נוסף שהחזיר את המסגרת האוגדתית והכפיף את רוב הֶבְרִיגָדוֹת לאוגדות. תהליך ארגון מחדש זה היה בעיצומו עדיין בשרוסיה פלשה לאוקראינה בשלהי פברואר 2022 והוכח סופית שהמבנה החדש לא היה טוב ויש לחזור למבנה האוגדתי. עדיין לא ברור אם ההכפפה מחדש לוותה בשינוי של מבנה הֶבְרִיגָדָה.³⁴

ל מסגרת משימתית מעל לדרג הארמיה, שהוקמה לפקד על מרחב מסוים והוכפפו לה כוחות שונים לפי משימתה. לכשהלחימה יצאה מהמרחב שהוגדר לה או שפורקה או שהמפקדה קיבלה מרחב חדש ושם חדש בהתאם.

הדיון על המינוח הרוסי הכרחי כי צבאות אֶרְמֶנְיָה, אֶרְצֶךְ וְאַזְרְבַּיְג'אן נבנו על בסיס הדגם הרוסי ומשתמשים במונחים הרוסיים. אולם אחרי כ־30 שנות פרידה לא ברור מה הם שמרו מההרכב הרוסי המקורי ומה שינו, ועד כמה השינויים שערך הצבא הרוסי השפיעו גם על הצבאות הללו. צבא אֶרְמֶנְיָה המשיך לקיים קשרים הדוקים למדי עם צבא רוסיה, ויש להניח שגם צבא אֶרְצֶךְ – גם אם רק בעקיפין דרך צבא אֶרְמֶנְיָה משום שרוסיה אינה מכירה רשמית בקיומה של אֶרְצֶךְ.

עם זאת, יש שינויים בארגון ובתורה הרוסית שברור לחלוטין שלא התרחשו בצבאות שנלחמו בנג'ורנו-קֶרְבֶּךְ – למשל השיטות החדשות של הפעלת צוותי קרב גדודיים שניסו הרוסים, בראיתם בהצלחה, במערכה באוקראינה ב־2014–2015³⁵ לא הגיעו לצבאות אֶרְצֶךְ, אֶרְמֶנְיָה וְאַזְרְבַּיְג'אן. האם אי אימוץ מבנים ארגוניים רוסיים חדשים אלה מרמזת על שימור מאפיינים ישנים יותר של הארגון והתורה שהועתקו מהצבא הסובייטי? בכל הנוגע לצבא אֶזְרַבַּיְג'אן אי הבהירות רבה עוד יותר משום שהוא צמצם את קשריו עם צבא רוסיה אחרי שֶאַזְרְבַּיְג'אן פרשה מ"ארגון ברית הביטחון הקיבוצי" שמנהיגה רוסיה עם חלק מהמדינות שקמו אחרי קריסתה והתפרקותה של ברית המועצות, ובאותה עת הידק את קשריו עם צבא טורקיה ויש הטוענים שאף אורגן-מחדש על ידי הטורקים.

הצבא הטורקי הקדים בעשור וחצי את הצבא הרוסי במעבר ממבנה של גייסות-אוגדות-חטיבות (Alayi – מושג מקביל למושג פֶּוֹלֶק בצבא הרוסי) לארגון של גייסות (Kolordu)-חטיבות (Tugayi – מושג מקביל למושג בְּרִיגָדָה בצבא הרוסי). הגיס החדש לא כלל מספר קבוע של חטיבות, והוקצו לו חטיבות לפי הצורך של משימתו המעודכנת. מבנה החטיבות הטורקיות החדשות שונה מזה של החטיבות הרוסיות החדשות. לענייננו, רק החטיבות הממוכנות רלוונטיות: גדוד טנקים, 2 גדודים ממוכנים וגדוד תותחים.³⁶ סביר ששינויים במבנה היחידות בצבא האֶזְרַי נעשה בהתאם לעצות של צבא טורקיה.

השימוש במושגים קוֹרְפּוּס וְבְּרִיגָדָה בצבא האֶזְרַי ובצבא האֶרְמֶנִי, מרמז על שינויים כלשהם. לעומתם, צבא אֶרְצֶךְ, משתמש במושגים דיוויזיה 'דיביזיה' (Дивизия) המורכבת מכמה פֶּוֹלֶק, וחטיבת טנקים עצמאית שמכונה בְּרִיגָדָה, כלומר שימוש דומה לצבא הסובייטי. מהמידע המועט שהתפרסם נראה, כי האֶזְרַי והאֶרְמֶנִי מניידים את חטיבותיהם בין מפקדות הגיס (במהלך המלחמה, למשל, העביר גייס 4 האֶזְרַי, שגזרתו לא הייתה בחזית, חטיבות לגיס 2 האֶזְרַי, שהיה מאמץ עיקרי וספג אבדות כבדות בימי הלחימה הראשונים), ואילו האֶרְצֶכִי משמרים את ההרכב הבסיסי של אוגדותיהם ומתגברים אותן ביחידות נוספות בעת צורך.

בעיה דומה קיימת ברמת החטיבות – כאמור, האֶזְרַי מכנים את החטיבות שלהם בְּרִיגָדָה, האֶרְמֶנִי מכנים את החטיבות שלהם פֶּוֹלֶק והאֶרְצֶכִי מכנים חטיבות הכפופות לאוגדות – פֶּוֹלֶק, וחטיבות עצמאיות – בְּרִיגָדָה. יש מעט רמזים להרכבים הפנימיים של החטיבות הללו ואם הן דומות או שונות זו מזו, או לאלה

של הצבא הרוסי בעת המלחמה או בעבר. המידע שקיים מתייחס להרכב החטיבות האֶרְצִיכִיּוֹת ועלה מתוך דיווחי הלחימה של הדוברים האֶרְצִי. המבנה המוצג של החטיבות הממוכנות וחטיבות הרגלים של צבא אֶרְצֶךְ דומה, אבל לא זהה, למבנה הצבא הרוסי בטרם קריסת ברית המועצות – 3 גדודי רגלים (עם או בלי נגמ"שים) וגדוד תותחים. חסר גדוד טנקים לכל חטיבה ואולם יש גדוד טנקים אוגדתי.

בכל מקרה, ברור שמספר החטיבות בכל אחד מהצבאות אינו מסתדר עם כמות כוח האדם שיש בצבאות הללו. כך, למשל, 25 החטיבות הממוכנות בצבא אֶרְצִיג'אן דורשות, לפי התקן הסובייטי, כ־63,750 חיילים מתוך כ־70 אלף החיילים של זרוע היבשה. לא הצלחתי למצוא את היקף כוח האדם בחטיבה ממוכנת טורקית – אבל בהנחה שאין בה יותר חיילי מנהלה מאשר בחטיבה סובייטית, ובהינתן שהרכב הכוח הלוחם שלה קטן מהחטיבה הסובייטית בגדוד רגלים אחד – 25 חטיבות ממוכנות דורשות סדר גודל של לפחות 50 אלף חיילים.

על החיילים בחטיבות יש להוסיף אלפי חיילים ביחידות הלוחמות שאינן כלולות בחטיבות אלה – כוחות המבצעים המיוחדים; גדודי הארטילריה הגייסיים ושל המטכ"ל; יחידות ההנדסה־הקרבית; סיור וכן הלאה. פירוש הדבר שכל החיילים של צבא אֶרְצִיג'אן משרתים בדרג הלוחם, ולא נותר כוח אדם למטכ"ל, למפקדות הגיס, לחילות המודיעין, התחזוקה, האחזקה ולשאר יחידות המנהלה שאינן כלולות בחטיבות (לפי התקן הסובייטי תקני כוח האדם לתחזוקה, אחזקה ומנהלה בחטיבות קטן יותר מאשר בחטיבות מקבילות ברוב הצבאות המערביים).

בחינה של צבאות אֶרְצֶךְ ואֶרְמֶנִיָה חושפת מצב דומה. לפיכך או שצבאות אֶרְצִיג'אן, אֶרְמֶנִיָה ואֶרְצֶךְ כוללים כוח אדם רב יותר מהרשום במקורות השונים, או שהן בעלות הרכב מצומצם מהתקן שהיה מקובל בצבא הסובייטי, שגם הוא היה יחסית קטן למקובל ברוב הצבאות המערביים. צבאות אֶרְצִיג'אן, אֶרְצֶךְ ואֶרְמֶנִיָה היו יכולים לחסוך בכוח אדם ובמנהלה על ידי ויתור על רוב המנהלות ברמות הגדוד והחטיבה, וריכוזם ברמת הגיס והמטכ"ל. בהינתן הממדים המצומצמים יחסית של זירת הלחימה, היו יכולים לקיים מנהלות מרחביות במקום מנהלות יחידתיות. בשיטה זו אפשר לקצץ את תקן כוח האדם בגדוד רגלים מכ־550 חיילים בתקן הסובייטי לכ־450 ואת תקן כוח האדם בחטיבה ממוכנת (3 גדודי רגלים, גדוד תותחים, פלוגת סיור ופלוגת הנדסה חטיבתית) מכ־2,550 לכדי 1,700 בלבד. אם נחזור לצבא אֶרְצִיג'אן: 25 חטיבות בנות 1,700 חיילים דורשות בערך 42,500 חיילים, וכך אפשר להעביר כ־20 אלף חיילים לתפקידים אחרים מחוץ לחטיבות אלה.

עם זאת, חטיבות כאלה הן בעלות אורך נשימה קצר בלחימה, ותתקשנה להתרחק מבסיסי ההספקה המרחביים. ארגון כזה יכול להסביר בכמה מקרים את העצירות הממושכות של הכוחות האֶרְצִיים בין קרבות, בנוסף או במקום ההסברים המבצעיים – הצורך להשלים כוח אדם והספקה ביחידות שנשחקו או אפילו להחליף יחידות

שלמות, נוהלי קרב מחודשים וכדומה.

אולם גם המבנה העקרוני של החטיבות אינו ידוע. למשל לא ברור כמה גדודים יש בכל חטיבה (אולי הקטינו את תקן גדודי הרגלים בחטיבה לשניים בלבד?) והאם החטיבות הן רב-חיליות או חד-חיליות (לדוגמה בחטיבה ממוכנת יש רק גדודי רגלים ואת הארטילריה והטנקים הם מקבלים בהקצאה לפי הצורך), וגם איזה יחידות סיוע ומנהלה יש בכל חטיבה. ברור שהחיל הבסיסי הוא חיל רגלים: רגלים "רגילים", רגלים ממוכנים ורגלים הרריים. לכן השאלה היא בנוגע להצמדה אורגנית של חילות אחרים לחטיבה הרגלית.

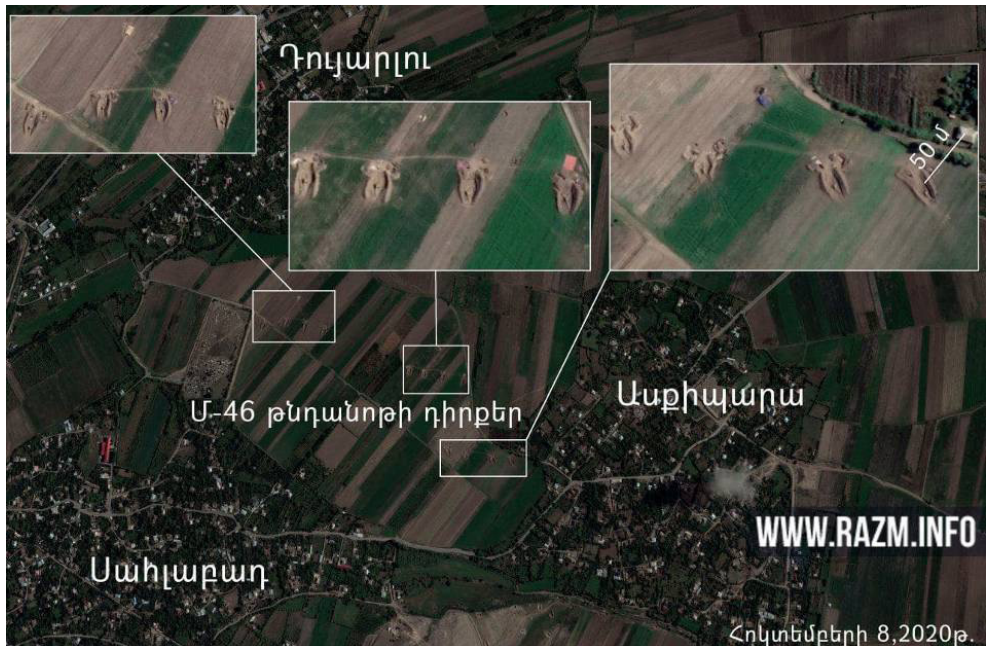
בתקן הסובייטי היו בכל גדוד סוללת מרגמות (6 קנים, בשלהי ימי ברית המועצות הוגדל התקן ל-8), בכל חטיבה גדוד תותחים (18 קנים, בשלהי ימי ברית המועצות הוגדל התקן ל-24), בכל אוגדה אגד ארטילרי (4 גדודים) ובכל ארמיה חטיבת ארטילריה (אגד מוגדל), אגד מטולי-רקטות רב-קנים וחטיבת טילי קרקע-קרקע:

- אין לצבא האֶזְרִי כמות מספקת של תותחים ומרגמות כדי לעמוד בתקן הסובייטי, ולכן יש להניח שכמות התותחים והמרגמות המוקצית לכל דרג מצומצמת יותר, וכמות מסוימת מוכפפת למפקדת הגיס. מספר הקנים הנראים בצילומים ובסרטונים של סוללות של רואים 4-6 קנים, ולכן ייתכן שיש תקנים שונים לסוללות מסוגי כלים שונים או יחידות שונות או שהתקן אחד והמצבות לא. כמו כן, אפשר שיש הבדל במספר הגדודים המוקצים או במספר הסוללות המוקצות לכל דרג, ולא במבנה הסוללה או הגדוד.
- גם לצבא האֶרְמֶנִי אין כמות מספקת של תותחים ומרגמות כדי לעמוד בתקן הסובייטי, ולכן יש להניח שכמות התותחים והמרגמות המוקצים לכל דרג מצומצם יותר וכמות מסוימת מוכפפת למפקדת הגיס.
- מדיווחים עולה שבצבא אֶרְצֶן היה כנראה גדוד תותחים בכל חטיבה – אבל אין נתונים חד משמעיים בנוגע למספר הקנים בגדוד. יש אזכורים גם לאגדי תותחים אוגדתיים – אבל כאמור אי אפשר לדעת את מספר הקנים. בסרטים ובצילומים נצפו מרגמות בכוחות אֶרְצֶן המוצבים קרוב לחזית, ולכן אפשר להניח שהן שייכות לגדודים המתמרנים.

בצילומים ובסרטונים של צבא אֶרְצֶן לא רואים בדרך כלל יותר מ-3 או 4 תותחים יחד (לרוב מחופרים בקו של עמדות נפרדת לכל תותח במרווחים של כמה עשרות מטרים זה מזה, ולעיתים עם סוללת עפר מחברת בין העמדות הללו שמאפשרת תנועה מחוסה בין העמדות). ייתכן שהדבר מרמז על גודל הסוללה התקנית,^{לא}

לא יוזכר שמשנות ה-50 עד כולל מלחמת יום הכיפורים ב-1973 תקן הסוללה ב־צה"ל היה 4 קנים. תקן זה הוגדל ל-6 קנים במסגרת הגדלת חיל-התותחים של צה"ל במהלך שנות ה-70 כלקח ממלחמת יום

אבל אין אפשרות לקבוע את מספר הסוללות בגדוד. בגדודי התותחים הסובייטיים בשלהי שנות ה-80, שהוגדלו מ-18 קנים בגדוד ל-24 קנים בגדוד, לא הוסיפו סוללות אלא הגדילו כל סוללה ל-8 קנים מחולקים לשתי פלגות בנות 4 קנים כל אחת.

צילום לוויין של של גדוד תותחים M-46 אזרי מחופר: 3 עמדות סוללתיות ובכל אחת מחפורות ל-4 קנים בלבד. בתורה הרוסית תותחי M-46 אינם מוקצים לחטיבות אלא למשימות אוגדתיות ומעלה כדי לנצל את הטווח הארוך שלהם (27 קילומטרים)

בתקן הסובייטי היו בכל חטיבה ממוכנת 41 טנקים (שלוש פלוגות בנות 13 טנקים כל אחת ושני טנקים במפקדת הגדוד – הפלוגה נחלקה לשלוש מחלקות של 4 טנקים שלרוב הוקצתה משימתית לסייע לפלוגת רגלים):

מספר הטנקים שהיו בצבא אֶזְרֵיג'אן, כ-500, הוא רק קצת יותר מחצי ממספר הטנקים הדרושים לעמוד בתקן הסובייטי, כלומר, בפועל היו בידי צבא אֶזְרֵיג'אן רק כ-20 טנקים לכל חטיבה ממוכנת. האפשרויות הן שקבעו תקן אחר או שהבחינו בין חטיבות שונות – חלקן קיבלו יותר וחלקן פחות, חלקן אולי ללא טנקים בכלל – אולי זאת ההבחנה בין החטיבות הממוכנות הכבדות, ובין החטיבות הממוכנות ה-קלות' שעושים מכוני המחקר המערביים? מצד אחר, מספר הטנקים הכולל רב

מדי בשביל רק 4 חטיבות ממוכנות כבדות, שיש להן גדוד טנקים (תקן של כ־165 טנקים יחד).

אפשרות אחרת היא, שריכזו את הטנקים ביחידות נפרדות המוקצות משימתית לחטיבות. אבל, כמו בסוגיית הארטילריה, אין שום מידע שיאפשר לחשב את התקנים הללו. אם אכן קיימת חטיבת טנקים בצבא אֶזְרָאֵיִג'אן, כפי שטען הדובר האֶרְמֶנִי, הרי שמספר הטנקים שנותר לחלוקה בין החטיבות הממוכנות מצומצם אף יותר – כ־400 בסך הכול. בכל מקרה בכל הצילומים והסרטים לא רואים יותר משלושה טנקים במחלקה שמצורפת לכוח נגמ"שים והמספר הגדול ביותר של טנקים שראיתי בריכוז אחד ללא נגמ"שים היה שבעה. ייתכן שהדבר מרמז על גודל הפלוגה התקנית, אבל המדגם קטן מדי מכדי להסיק מסקנה חד משמעית.

מספר הטנקים שיש בצבא אֶרְמֶנִיָה, כ־140 לכל היותר, הוא רק בערך חמישית מהדרוש לעמוד בתקן הסובייטי. במקורות מוזכרים שלושה גדודי טנקים עצמאיים, לפני רכישת הטנקים מסוג טי־90. יש להניח שגדודים אלה החזיקו את כל הטנקים של הצבא. ייתכן שהוקם גדוד רביעי כדי לקלוט את טנקי הטי־90 מבלי להוציא טנקים טי־72 משימוש.

300 הטנקים שהיו בצבא אֶרְצֶךְ לא הספיקו לעמוד בתקן הסובייטי – במיוחד לנוכח קיומה של חטיבת טנקים עצמאית, אשר לפי התקן הסובייטי אמורה הייתה למנות 95 טנקים (כלומר כמעט שליש מכל הטנקים של צבא אֶרְצֶךְ). עם זאת, בכל דיווחי הקרב מזכירים האֶזְרִים שיש טנקים בכוחות שמולם והם גם נראים בסרטים ובצילומים. דיווחי האֶזְרִים על צבא אֶרְצֶךְ הזכירו, בנוסף לחטיבת הטנקים העצמאית, גם שני גדודי טנקים עצמאיים אֶרְצֶכִיִים – ללא ציון מספר הטנקים בגדודים. לפיכך ייתכן שכל אוגדה קיבלה הקצאה של גדודי טנקים עצמאיים והיא חילקה לחטיבות, או שהיה גדוד טנקים בכל אוגדה ופלוגת טנקים בכל חטיבה. בכל אופן, כאמור, בדיווחים מוזכרים במפורש קיומם של רק שני גדודי טנקים – האחד באוגדה 10 והאחר באוגדה 18. אין אזכור של גדוד טנקים עצמאי באוגדה 37.

ברוב הסרטים והצילומים שפורסמו על ידי שני הצדדים, הן על כוחותיהם והן על כוחות האויב, בדרך כלל לא רואים יותר ממחלקת טנקים. במספר מצומצם של סרטים וצילומים רואים עד פלוגת טנקים לכל היותר. בחלק מהסרטים רואים טנקים בודדים שנלחמים יחד עם כוח רגלי או כוח נגמ"שים.^{לב}

לב מטעמי נוחות בהמשך המסמך אשתמש במונחים הישראליים, ועל הקורא לזכור את אי הבהירות לגבי הרכב המסגרות הללו.

זרועות האוויר היריבות

מתוך סך כוח האדם הסדיר בצבאות היריבים להלן כוח האדם בזרועות האוויר:

- לצבא האֶזְרִי
- אֶרְמֵנִיָּה: כ־1,100.
- אֶרְצֵךְ: כמה מאות?

מדינה אמצעי	אֶרְמֵנִיָּה	אֶרְצֵךְ	אֶזְרֵיג'אן
מטוסי קרב ומטוסי תקיפה	4 מטוסי קרב סו־30 14 מטוסי תקיפה סו־25 שיעורי כשירות לא ידועים	0	15 מטוסי קרב מיג־29 40 מטוסי תקיפה סו־25 שיעורי כשירות לא ידועים לטענת האֶרְמֵנִים 4 מטוסי אף־16 של טורקיה חנו באֶזְרֵיג'אן והשתתפו בלחימה. ¹²
כלי טיס מופעלים מרחוק תקיפה סיוור	מעטים – מתאבדים (מבצעים לא ידועה) עשרות סיוור ¹³	0 מעטים	200 – 400 מתאבדים 20 עד 40 מטילי חימוש ¹⁴ 30 – 35 סיוור כ־60 אנטונוב־2 מוסבים

לג המטוסים הגיעו לאֶזְרֵיג'אן בסוף יולי כדי להשתתף בתרגיל משותף אֶזְרִי-טורקי ובמהלך המלחמה נצפו בצילומי לוויין בשדה־התעופה הצבאי האֶזְרִי ליד העיר גג'ה.

לד בהינתן קיומם של עשרות כטמ"מי־סיוור בצבא אֶרְמֵנִיָּה מפתיע כמה מעט סרטים של כטמ"מים פורסמו על ידי הדוברות האֶרְמֵנִית.

לה פער של 200 כלים בין מקורות שונים הוא בעייתי ביותר ולא ניתן ליישוב. הנתונים לרוב מסתמכים על דיווחי רכש בינלאומיים. אולם, ב־2011 רכשה אֶזְרֵיג'אן זיכיון לייצר כטמ"מים מתאבדים מדגם אורבטר מתוצרת ישראל במספר שלא פורסם וגם השתמשה במספר לא ידוע, לכל הפחות כמה עשרות וייתכן שהרבה יותר, במהלך השנים מאז אביב 2016. ראו:

Burak Ege Bekdil, "Azerbaijan to buy armed drones from Turkey", Defense News, 25 June 2020, <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey>

Елена Черненко, "Принуждение к конфликту – Источники "Ъ" рассказали, как Турция готовила

24 מסוקי תקיפה מי-35 <u>16 מסוקי תקיפה מי-24</u> 77 מסוקי תובלה מי-8/17 6 מסוקי תובלה קא-27 שיעורי בשירות לא ידועים	<u>5 מסוקי</u> <u>תקיפה</u> <u>מי-24</u> 5 מסוקי תובלה מי-8 שיעורי בשירות לא ידועים	<u>7 מסוקי תקיפה</u> <u>מי-24</u> 7 מסוקי תובלה מי-8 שיעורי בשירות לא ידועים	<u>מסוקי תקיפה</u> <u>מסוקי תובלה</u>
--	---	--	---

почву для обострения в Нагорном Карабахе", Коммерсантъ, 16 Октября 2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4537733#id1960749>

Виктор Мураховский, "НЕБО КАРАБАХА", арсенал-отечества, 18 Января 2021, <https://arsenal-otechestva.ru/article/1385-nebo-karabakha>

מדינה אמצעי	ארמניה	ארצ'לי	אזרבייג'אן
טילי קרקע- אוויר	5 גדודים אס-300 מספר לא ידוע של יחידות טור. בנראה גם גדודים מהסוגים האחרים המוצגים בעמודה של צבא ארצ'ך.	סוללת אס-125 (ס"א 2) סוללת קרוג (ס"א 4) סוללת קוב (ס"א 6) 24 אוסה (ס"א-8) סטרלה-10 (ס"א 13) 6 טור (ס"א 15) סוללת אס-300 (בהשאלה מצבא ארמניה) מהמידע הקיים אי אפשר לדעת כמה מהאמצעים שצוינו כמצויים בשטח ארצ'ך היו שלהם וכמה נשלחו לשם על ידי הארמנים	2 גדודים של אס-300 4 גדודים בוק-מ"ב (ס"א-17) גדוד ברק-8 (12 משגרים ו-75 טילים)
		טור (ס"א 15) סטרלה-10 (ס"א 13) אס-300 (ס"א 10) אוסה (ס"א 8 ³⁸) קוב (ס"א 6) קרוג (ס"א 4) אס-125 (ס"א 3)	

10 המקור העיקרי הוא סרט תיעודי ששודר בטלוויזיה הציבורית של ארצ'לי ומוציג את לחימת זרוע האוויר של ארצ'לי במלחמה:

Billurə Aslanova, Bəhrüz Qədirov, Görünməz Qəhrəmanlar - Hərbi Hava Qüvvələri, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, İctimai Televiziya, Azərbaycanfilm, 2021
<https://www.youtube.com/watch?v=VZHqdokJnA>

הסרט מציג את הנתונים ליום פתיחת המלחמה ואינו מציג נתונים לגבי תגבורים מארמניה לארצ'ך במהלך המלחמה. אחרי המלחמה טען נשיא ארצ'לי אלייב שצבאו השמיד: 40 משגרי אוסה (כינוי בצבאות המערב: ס"א-8), 5 משגרי טור (כינוי בצבאות המערב: ס"א-15), 4 משגרי קוב (כינוי בצבאות המערב: ס"א-6), 1 משגר קרוג (כינוי בצבאות המערב: ס"א-4) ו-2 משגר אס-125 (כינוי בצבאות המערב: ס"א-3) ומספר מכ"מים להכוונת הטילים של סוללות הקרוג, קוב, אס-125 ואס-300. ראו: נאום אלייב ב-1 בדצמבר 2020,

<https://mod.gov.az/en/news/president-of-azerbaijan-ilham-aliyev-addressed-the-nation-video-33929.html>

בחינת צילומי התקיפות שהציגו האזרים מוכיחים השמדתם של: 21 משגרי אוסה, 3 משגרי סטרלה-10, 3 משגרי קוב, 3 משגרי קרוג, ו-5 משגרי אס-300. ראו:
<https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html>

כטמ"מי תקיפה בידי צבא אַרְמֶנְיָה

ב־14 ביולי 2020, במהלך הסלמה באחת תקריות הלחימה שהתרחשו בגבול בין אַרְמֶנְיָה ואֶזֶרְבַּיְגָ'אן ואַרְמֶנְיָה מצפון לאֶרְצָךְ, טען דובר משרד ההגנה של אַרְמֶנְיָה, כי יום קודם הופעלו בפעם הראשונה כטמ"מי תקיפה מתוצרת אַרְמֶנְיָה נגד הכוחות האֶזֶרְבַּיְגִי וככל הנראה הצליחו לפגוע בקצינים אֶזֶרְבַּיְגִי בכירים.³⁹ הוא לא ציין אם מדובר בכטמ"ם מטיל חימוש או כטמ"ם מתאבד. צילום שליווה את הכתבה היה של כטמ"ם מטיל חימוש, אולם כעבור כשבועיים וחצי, ב־2 באוגוסט 2020, הציגו האַרְמֶנִים סרטון של תקיפה של כטמ"ם מתאבד מתוצרתם. בכתבה שליוותה את פרסום הסרטון נטען שכטמ"ם מדגם זה שימש בתקיפה שביצעו ב־13 ביולי.⁴⁰ הקרקע הנצפית בסרטון טושטשה במידה רבה לפני שהסרטון שוחרר, אבל נראית כשטח הררי – תואי התואם את הגבול בין אַרְמֶנְיָה ואֶזֶרְבַּיְגָ'אן מצפון לאֶרְצָךְ. עם זאת, הטשטוש מונע זיהוי המטרה, ולכן לא ברור אם זו תקיפת מטרה אמיתית או סרטון של ניסוי בלבד.

במהלך המלחמה שהחלה ב־27 בספטמבר 2020, חודשיים לאחר שנטען שיש בידי אַרְמֶנְיָה כטמ"מים מתאבדים מבצעיים, אין תיעוד להפעלתם אפילו פעם אחת. ב־25 באוקטובר 2020, יומה ה־29 של המלחמה, הציגה דוברת משרד ההגנה של אַרְמֶנְיָה סרטי ניסוי של הפעלת כטמ"ם מתאבד.⁴¹ אולם, במהלך המלחמה לא הוצגו סרטים של הפעלה מבצעית של כטמ"מים מתאבדים נגד כוחות אֶזֶרְבַּיְגִי וגם לא דיווחו במפורש על תקיפות כאלה. נראה, אם כן, שהכטמ"מים המתאבדים שפיתחה אַרְמֶנְיָה לא הגיעו לבשלות מבצעית, והפרסומים עליהם ועל הפעלתם היו תעמולה בלבד.

כטמ"מי-תקיפה בידי צבא אַרְמֶנְיָה

כטמ"מים מתאבדים.⁴² לפי דיווחים בתקשורת המערבית, אַרְמֶנְיָה רכשה במשך השנים כ־240 כטמ"מים מתאבדים ממגוון סוגים מתוצרת ישראל (אירוסטאר, אורביטר, סקייסטריוקר והארופ). כמו כן, ב־2011 היא כנראה רכשה מחברת אירונותיקס הישראלית רישיון לייצר דגמים של כטמ"ם מתאבד מסוג אורביטר במפעל שהוקם באֶזֶרְבַּיְגָ'אן. השימוש המבצעי הראשון בכטמ"ם מתאבד על ידי האֶזֶרְבַּיְגִי היה כנראה ב־2016. מאז ועד פרוץ מלחמת נגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶךְ השנייה בסוף ספטמבר 2021 הם השתמשו בעשרות רבות בתקריות אש עם אַרְמֶנְיָה ועם אֶרְצָךְ, חלקם גם הופלו. בימי הקרב ביולי 2020 הציגו האֶזֶרְבַּיְגִי סרטונים של תקיפות מוצלחות באמצעות כ־10 כטמ"מים מתאבדים. באותם ימי קרב טענו האַרְמֶנִים שהפילו 13 כטמ"מים מתאבדים שניסו לתקוף מטרות בשטחם והציגו שרידים של כמה מהם.

במהלך המלחמה דווח בתקשורת המערבית ובפרסומים של משרד ההגנה האַרְמֶנִי

כי הגיעו משלוחים נוספים של כטמ"מים מתאבדים מישראל לאֶזְרָבִיג'אן. משרד ההגנה האֶזְרָבִיג'אני והיצרנים הישראלים לא הגיבו לדיווחים הללו.

כטמ"מים מטילי חימוש. באמצע יוני 2020 אֶזְרָבִיג'אן הודיעה שתרכוש עשרות כטמ"מים מטורקיה. לא צוינו הדגמים, אבל ההערכה הכללית הייתה שמדובר בעיקר בכטמ"מים מטילי חימוש מסוג בִּיֶרְקֶטֶר TB-2. מועד ההספקה לא צוין וגם המספר הסופי לא צוין, אם כי לפי מקור עיתונאי אחד מדובר היה בלפחות 40 ללא פירוט הדגמים. בשלהי יולי הגיעה לאֶזְרָבִיג'אן משלחת צבאית טורקית כדי להשתתף באימון משותף עם צבא אֶזְרָבִיג'אן וככל הנראה הביאה עמה גם כ-20 כטמ"מים מטילי חימוש מתוצרת טורקיה.⁴³ ייתכן שמדובר באותם כטמ"מים שנרכשו והמטרה הייתה שהמשלחת תבשיר את האֶזְרָבִיג'אנים בהפעלתם. בכל אופן, אם כן, כנראה שהיו בידי האֶזְרָבִיג'אנים לפחות 20 כטמ"מים מטילי חימוש בתחילת המלחמה. במהלך המלחמה דווח על הגעת משלוחי-נשק נוספים מטורקיה. אמנם לא הוזכר במפורש הספקת כטמ"מים, אבל יש להניח שגם כאלה נכללו במשלוחים כדי להחליף אבדות או אפילו לתגבר את הצי הקיים. לא ברור אם הכטמ"מים הללו סופקו על ידי בתי החרושת או על ידי צבא טורקיה, אשר מחזיק צי של כ-75 כטמ"מים-חמושים. כמו כן, לא ברור אם האֶזְרָבִיג'אנים הספיקו ללמוד להפעיל אותם, או שהמשלחת הטורקית נשארה להפעיל את כטמ"מיהם, כמו שטענו האֶרְמֶנִים לגבי השארת מטוסי קרב טורקיים וקצינים בכירים טורקיים אשר השתתפו במלחמה.

סיכום

מבחינת האמצעים נהנתה זרוע האוויר של אֶזְרָבִיג'אן מעליונות כמותית מוחלטת במספר כלי הטיס המאוישים ומעליונות כמותית ואיכותית בתחום כלי הטיס המופעלים מרחוק. לאֶזְרָבִיג'אן היה כבר ניסיון בהפעלת כטמ"מים מתאבדים ובמלחמה זו הוסיפו כלי חדש – כטמ"מים מטילי חימוש. לא ברור אם האֶזְרָבִיג'אנים הספיקו להכשיר טייסים להפעלת כלים אלה וייתכן שכטמ"מים אלה, שהגיעו לאֶזְרָבִיג'אן רק שבועות ספורים לפני המלחמה, הופעלו על ידי טייסים טורקיים.

בנוגע לאיכות הטייסים – לטענת טייס אֶרְמֶנִי לשעבר, הטייסים האֶרְמֶנִים לא הוכשרו ברמה מספקת כדי למצות את היכולת של מטוסייהם.⁴⁴ לא מצאתי התייחסות לאיכות כוח האדם האֶזְרָבִיג'אני.

שתי זרועות האוויר הפעילו מטוסי תקיפה מסוג סוחוי-25, אבל שתיהן נמנעו מלהפעיל את מטוסי הקרב המתקדמים שלהם – המיג-29 אצל האֶזְרָבִיג'אנים והסוחוי-30 אצל האֶרְמֶנִים. לא ברור אם המנעות זו נבעה מהחלטה או מכורח – שהמטוסים או הטייסים לא היו כשירים. בסרט תעודה על מעשי זרוע האוויר האֶזְרָבִיג'אנית במלחמה מוזכרות גיחות הגנה-אווירית של המיג-29 וסיפור על יירוט שניסו לבצע למטוסי

תקיפה סוחויי-25 אֶרְמֶנִים שניסו להפציץ כוחות קרקעיים אֶזְרִיִּים. ניסיון היירוט בשל משום שמטוסים האֶזְרִיִּים לא הגיעו למצב המאפשר שיגור חימוש. בנוגע לסוחויי-30 האֶרְמֶנִים אחרי המלחמה נטען שלא הושלם תהליך ההטמעה שלהם, עדיין לא היו עבורם טילים אוויר-אוויר והיה מחסור של חלקי חילוף. זאת לעומת הצגתם בתקשורת האֶרְמֶנִית כמובנים מבצעית לפני המלחמה.⁴⁵